

علوم و تکنولوژی محیط زیست ، دوره دهم، شماره دو، تابستان ۸۷

بررسی پراکنش فصلی کفتار راه راه ایرانی (*Hyaena hyaena hyaena*) در پارک ملی خجیر

محمود کرمی^۱

برهان ریاضی^۲

نازنین کلانی^۳ (مسئول مکاتبات)

na_kalani@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۸۵/۱۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۸۵/۹/۲۲

چکیده

کفتار نقش کلیدی در کنترل آلودگی ها و پاک سازی محیط زیست دارد. این گونه که تنها عضو خانواده کفتارسانان در ایران می باشد، توسط اتحادیه جهانی حفاظت، در معرض تهدید به انقراض معرفی گردیده است. با وجود این، به دلیل نگرش منفی که در کشور ما نسبت به این حیوان وجود داشته، همواره سعی در انهدام آن شده است. از همه مهم تر این که تا کنون درباره این جانور با اهمیت هیچ گونه بررسی در ایران به عمل نیامده است.

مطالعه حاضر طی ۲۶ بازدید میدانی و در یک دوره یک ساله از تیر ماه سال ۱۳۸۴ تا خرداد ۱۳۸۵ انجام پذیرفت. پراکنش فصلی کفتار به تفکیک تابستان و زمستان، برای تعیین محدوده و تهیه نقشه پراکنش آن مورد بررسی قرار گرفت. به این منظور پارک ملی خجیر به سه بخش تقسیم شد و مکان های حضور کفتار راه راه ایرانی با مشاهده مستقیم و یا آثار و شواهد به جای مانده از آن مانند سرگین، ردپا، پلت، لانه و لاشه ثبت گردید. در این منطقه ۱۳ مورد کفتار مشاهده شده و ۴۷ مورد آثار و شواهد حضور این حیوان ثبت گردیده است. در این بررسی معلوم شد که محدوده پراکنش کفتار در فصل زمستان مشابه محدوده پراکنش آن در فصل تابستان است. با این تفاوت که آثار و شواهد به جای مانده از آن در فصل تابستان بیشتر از زمستان دیده می شود. به طور کلی کفتار در قسمت های غرب و جنوب غربی پارک ملی خجیر پراکنده است و به ویژه در منطقه باغشاه تا دره انگوری حضور بیشتری دارد. در پراکنش کفتار در نقاط مختلف پارک، عوامل متفاوتی چون فعالیت های نظامی، کشاورزی، صنعتی، دامداری، بهره برداری از معادن شن و ماسه، سنگ و گچ، احداث سد ماملو، حضور دام و سگ های ولگرد تأثیر گذار بوده و در عمل استفاده از منطقه را برای این گونه به ناحیه های کم وسعتی محدود کرده است.

واژه های کلیدی: کفتار راه راه، پراکنش فصلی، پارک ملی خجیر.

۱- دانشیار دانشکده منابع طبیعی واحد کرج دانشگاه تهران

۲- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

۳- کارشناس ارشد علوم محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

با توجه به این که گفتار نقش کلیدی در کنترل آلودگی ها، جلوگیری از انتشار بیماری ها، پاک سازی محیط زیست و ایجاد تعادل بوم شناختی دارد (۲و۱)، لذا انقراض آن آثار سوء و مخربی خواهد داشت. همچنین، این حیوان به عنوان عضوی از راسته گوشت خواران، در رأس هرم غذایی قرار داشته و به عنوان جزء اساسی و منحصر به فرد اکوسیستمها مورد توجه می باشد (۳). با وجود این، اطلاعات کافی درباره نحوه زندگی و به ویژه پراکنش آن در دست نیست.

متأسفانه در کشور ما به علت کمبود اطلاعات پیرامون گفتار و عدم شناخت مردم از این گونه و عادات و رفتار آن، شایعات واهی و ترس بی دلیلی در مورد این جانور وجود دارد، که آدم خواری، بچه دزدی و خون آشام بودن از آن جمله است. این قبیل ترسها و آگاهی های بی مورد سبب شده است که اکثر مردم کشورمان نسبت به این حیوان رفتار نامناسب و کینه توزانه ای داشته باشند. این امر خود می تواند توجیهی برای لزوم انجام مطالعه بیشتر درباره این جانور باشد. تا از این طریق بتوان تصویر نادرستی را که از این حیوان، در اذهان عمومی نقش بسته است پاک کرد و گفتار را هر چه بیشتر به مردم شناساند.

هدف از انجام این پژوهش، بررسی پراکنش فصلی گفتار راه راه است. بدیهی است که از این رهگذر می توان به حفاظت اصولی از این حیوان کمک کرد. در مورد مطالعات خارجی انجام شده درباره این حیوان می توان به تهیه نقشه پراکنش هر چهارگونه گفتار برای تمامی کشورهای جهان اشاره کرد (۴). تنها مطالعه داخلی انجام شده قبلی مربوط به بررسی وضعیت جمعیت و پراکنش گفتار راه راه در پارک های ملی خجیر و سرخه حصار است (۵).

مواد و روش ها

— معرفی منطقه مورد مطالعه:

پارک ملی خجیر، در شرق تهران و در جنوب جاده دماوند واقع شده و از کوه های خشک صخره ای، دره ها و تپه

ماهورها تشکیل یافته است. مساحت این منطقه ۱۱۵۷۰ هکتار و فاصله آن تا شهر تهران در حدود ۲۰ کیلومتر است.

برای سهولت مطالعه پارک به سه بخش تقسیم گردید: **بخش شماره یک**، اراضی شمالی پارک ملی خجیر را در بر می گیرد. این بخش دارای کوه ها و دره های فراوانی است. مساحت آن در حدود ۳۸۵۰ هکتار بوده و ارتفاع آن از ۱۴۰۰ تا ۱۹۸۷ متر از سطح دریا متغیر است. پاسگاه محیط بانی در مرز شمال غربی این بخش قرار دارد. **بخش شماره دو**، شامل اراضی شرقی و جنوب شرقی پارک ملی خجیر است. زمین های مسطح و تپه ماهورهای فراوانی در آن به چشم می خورد. بوته زارها، جنگل های تنک و بیشه زارهایی به صورت پراکنده در مرکز این بخش وجود دارد. مساحتی در حدود ۳۵۲۰ هکتار دارد و تغییرات ارتفاعی در آن از ۱۲۹۵ تا ۱۵۴۰ متر از سطح دریا است. پاسگاه محیط بانی در داخل این بخش وجود ندارد. **بخش شماره سه**، واقع در اراضی غربی و جنوب غربی پارک ملی خجیر است. وسعت آن در حدود ۴۲۰۰ هکتار می باشد و ارتفاعی بین ۱۳۰۰ تا ۲۱۰۸ متر از سطح دریا دارد. سیمای ظاهری آن به گونه ای است که از بوته زارها، جنگل های تنک و بیشه زارهای فراوانی پوشیده شده و دارای دره ها، صخره ها و حفره های طبیعی بسیاری است. پاسگاه محیط بانی در مرکز این بخش واقع است (۶، ۷ و ۸).

— روش کار برای بررسی پراکنش فصلی:

۱- **حذف برخی از بخش ها**: با توجه به این که در بخش های شماره یک و دو پارک که در مبحث پیش معرفی شد، آثاری از گفتار وجود نداشته و یا آنقدر کم بوده که قابل چشم پوشی می باشد، لذا بررسی پراکنش فصلی در این ۲ بخش انجام نگرفت.

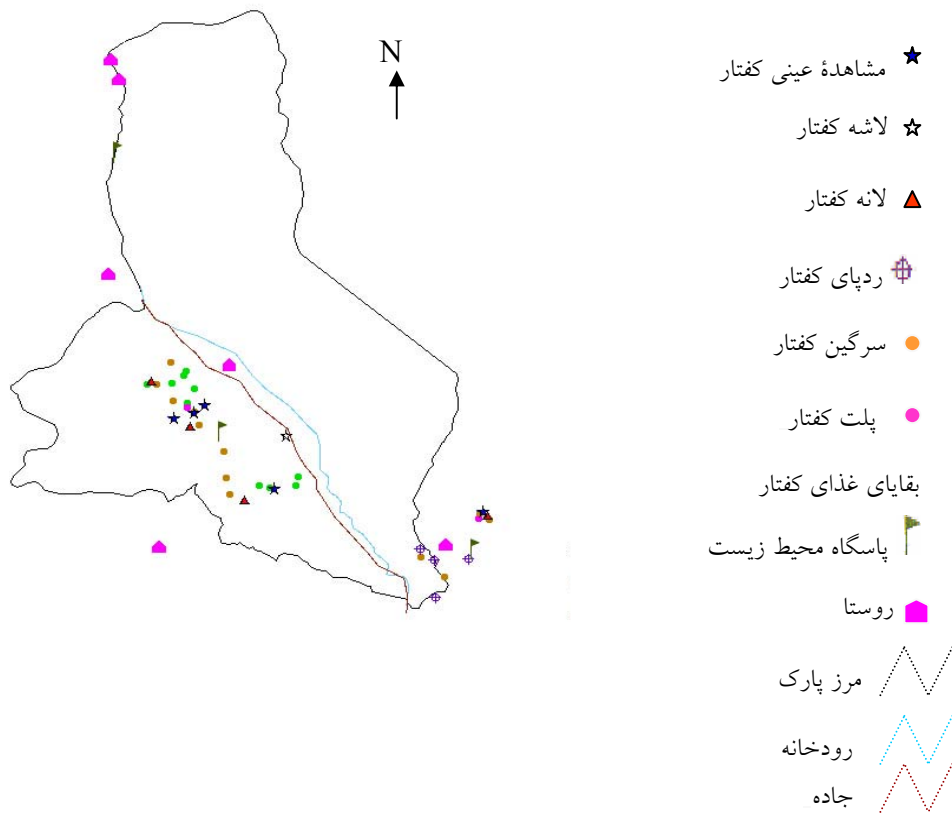
۲- **انتخاب مسیرهای پیمایش**: مسیرهای بررسی در بخش شماره ۳ با در نظر گرفتن این موارد انتخاب شد که اول، کل این بخش را پوشش دهد، دوم آن که هر مسیر دو بار به صورت رفت و برگشت پیموده شود و سوم به طوری که از آب راهه ها انتخاب گردد تا امکان تردد گفتار در آن بیشتر باشد.

بیشتر می باشد. در فصل زمستان، پوشش گیاهی کمتری وجود دارد و در صورت بارش برف محیط یکپارچه به رنگ سفید در می آید و مشاهده حیوان آسان تر می گردد. محدوده پراکنش شناسایی شده برای کفتار در فصل زمستان کاملاً شبیه محدوده پراکنش آن در فصل تابستان بوده است. به طور کلی پراکنش این حیوان در قسمت جنوب و جنوب غربی پارک است. به ویژه در منطقه باغشاه تا دره انگوری پراکنندگی بیشتری دارد. به بیان دیگر تمرکز نقاط حضور کفتار در این مناطق بیشتر می باشد. محدوده پراکنش مشاهده شده در این بررسی در فصول تابستان و زمستان مشابه با محدوده پراکنش آن در سال های ۱۳۸۲-۱۳۸۰ است (کلانی، ۱۳۸۲). تنها تفاوت، در تمرکز نقاط حضور کفتار می باشد که در سال های ۱۳۸۲-۱۳۸۰ در مناطق آبدره و گردنه حسین خانی بیشتر بوده است (۵).

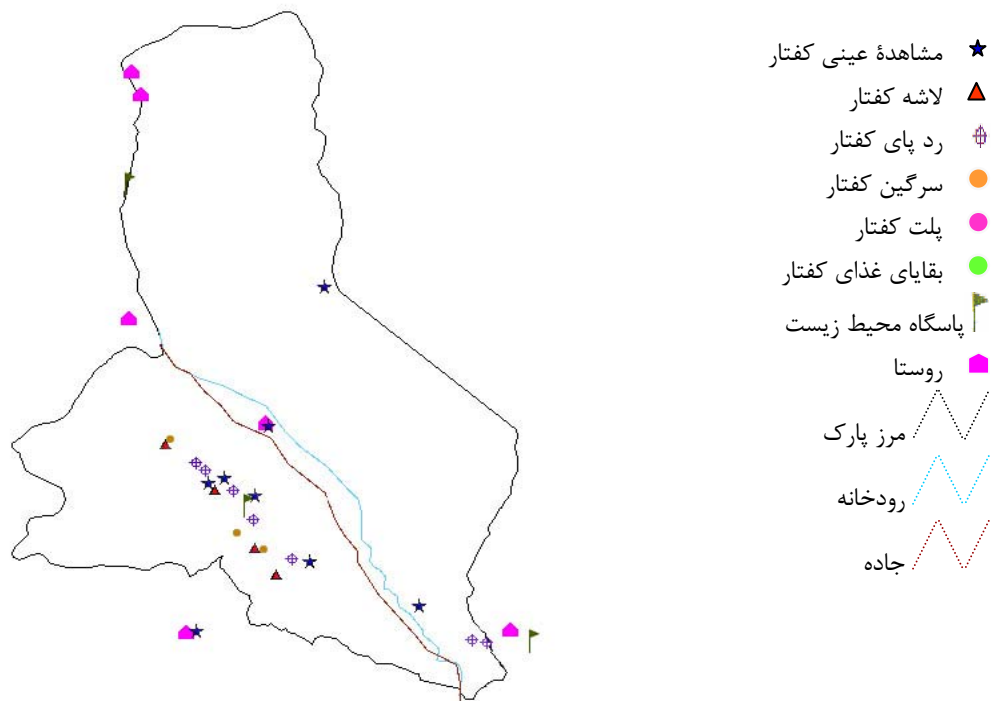
۳- پیمودن مسیرها: مسیرهای انتخابی در هر ماه حداقل یک بار پیموده شد. در این پیمایش حداقل ۳ نفر که به فاصله ۳ تا ۴ متر از یکدیگر حرکت می کردند شرکت، داشتند. در مواردی که امکان پیمودن کل مسیر طی یک روز وجود نداشت ادامه مسیر به روز دیگری موکول می شد. جمع آوری اطلاعات در طول این مسیرها در دو فصل تابستان و زمستان انجام پذیرفت. مشاهداتی که از آثار و شواهد به جای مانده از کفتار صورت گرفت در فرم مخصوص ثبت اطلاعات صحرائی یادداشت شد. ۴- ثبت نقاط پراکنش: اطلاعات حاصل از مجموع بازدیدها توسط نرم افزار Arc view بر روی نقشه پارک منتقل گردید.

نتایج

پراکنش فصلی: در فصل زمستان ۸ مورد مشاهده مستقیم (۳ قلاده به صورت گروهی و ۵ قلاده به صورت منفرد) و ۱۴ مورد مشاهده آثار و شواهد به جای مانده از کفتار وجود دارد که شامل ۷ مورد مشاهده ردپا، ۴ مورد مشاهده لانه و ۳ مورد مشاهده سرگین می باشد. در نقشه شماره ۲ پراکنش زمستانه کفتار نشان داده شده است. در فصل تابستان ۵ مورد مشاهده مستقیم (به صورت منفرد) و ۳۳ مورد مشاهده آثار و شواهد به جای مانده از این حیوان وجود دارد که شامل ۱ مورد مشاهده لاشه کفتار، ۴ مورد مشاهده لانه، ۴ مورد مشاهده ردپا، ۱۲ مورد مشاهده سرگین، ۲ مورد مشاهده پلت^۱، ۱۰ مورد مشاهده بقایای غذای کفتار (استخوان، جمجمه و شاخ) می باشد. پراکنش تابستانه کفتار در نقشه شماره ۱ آورده شده است. بنابراین می توان نتیجه گرفت که فراوانی نقاط حضور حیوان در فصل تابستان بیشتر از فصل زمستان است. البته این مسئله می تواند به علت آن باشد که در فصل زمستان به دلیل بارش باران و به خصوص برف، امکان مشاهده آثار و شواهد به جای مانده از کفتار، کمتر و یا دشوارتر می باشد و حتی ممکن است آثار به جا مانده از آن ها توسط باران از بین رفته و یا به وسیله برف پوشانیده شده باشد. همچنین موارد مشاهده مستقیم در فصل زمستان بیشتر از تابستان بوده است. به دلیل آن که فصل زمستان، فصل جفتگیری کفتار است و لذا امکان مشاهده آن

نقشه ۱- پراکنش تابستانه کفتار در پارک ملی خجیر در سال ۱۳۸۴

نقشه ۲- پراکنش زمستانه کفتار در پارک ملی خجیر در سال ۱۳۸۴

تفسیر نتایج

شن و ماسه، سنگ، گچ، احداث سد ماملو در محدوده پارک، حضور دام و سگ های ولگرد تأثیر گذار بوده و عملاً استفاده از منطقه را به مناطق کم وسعتی محدود کرده است. مهم ترین عامل مرگ و میر کفتار در پارک ملی خجیر، وجود جاده پارچین- پاسداران است که از محدوده پارک می گذرد. علاوه بر قطع ارتباط بین دو قسمت پارک، باعث افزایش نا امنی و سروصدا، همچنین افزایش ورود وسایل نقلیه و استفاده تفریحی از منطقه می شود. این جاده علاوه بر این، باعث افزایش شکار غیر قانونی در محدوده پارک می گردد و عامل تنش زایی محسوب می شود که بر جمعیت کفتار موثر بوده و از پراکنش طبیعی آن جلوگیری به عمل می آورد.

پراکنش کفتار بر حسب فصل، ماه و با توجه به اوضاع اقلیمی، عوامل تنش زا، وضعیت پستی و بلندی، وضعیت زیستگاهی و منابع غذایی متغیر و متفاوت است. بر اساس مطالعات صحرایی بیشترین پراکنش کفتار در قسمت های غربی و جنوب غربی پارک و بخصوص در منطقه باغشاه تا دره انگوری می باشد. محدوده پراکنش کفتار در فصل زمستان کاملاً مشابه محدوده پراکنش آن در فصل تابستان است. با این تفاوت که حضور آثار و شواهد به جای مانده از کفتار در فصل تابستان بیشتر از فصل زمستان می باشد. در پراکنش کفتار در مناطق مختلف پارک، عوامل متفاوتی چون فعالیت های انسانی شامل فعالیت های کشاورزی، صنعتی، دامداری، بهره برداری از معادن

سپاس‌گزاری

با سپاس از اعضای انجمن یوزپلنگ ایرانی، آقایان مهندس مرتضی اسلامی دهکردی و علیرضا مهدوی که در این مطالعه یاری نمودند.

حصار، پابان نامه کارشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

۶. ثابتی، ع و همکاران، ۱۳۷۴. مطالعات نیمه تفضیلی طرح اکولوژیکی تهران بزرگ، معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران.

۷. مخدوم، م و همکاران، ۱۳۶۶. طرح جامع پارکداری پارک های ملی خجیر و سرخه حصار، سازمان حفاظت محیط زیست.

۸. مجنونیان، هنریک، ۱۳۷۹. مناطق حفاظت شده ایران. (مبانی و تدابیر حفاظت از پارک ها و مناطق). سازمان حفاظت محیط زیست. ص ۸۳ و ۱۶۰-۱۵۸.

منابع

1. <http://www.Hyaena.ge/ssc.html>
۲. ضیائی، هوشنگ، ۱۳۷۵. راهنمای صحرایی پستانداران ایران، سازمان حفاظت محیط زیست.
3. <http://www.U.S.Fish and Wildlife Service>.
4. Mills, M.G.L. & Hofer, H. (compilers). 1998. Hyenas status and Conservation Action plan. Iucn/SSC Hyaena Specialist Group. Iucn. Gland.
۵. کلانی، نازنین، ۱۳۸۲. بررسی وضعیت جمعیت و پراکندگی کفتار راه راه در پارک ملی خجیر و سرخه